

BADIIY ASAR SYUJETI, KOMPOZITSIYASI VA TAHLILINING ASOSIY TAMOIYILLARI

Rahimov Azizbek Yaxshiboyevich

A.Qodiriy nomidagi JDPU o'qituvchisi, Jizzax, O'zbekiston

e-mail: rahimovazizbek09@gmail.com

Annotasiya. *Syujet va kompozitsiya tushunchalari. Badiiy asardagi qismlar, obrazlar va badiiy vositalarning muayyan g'oyaviy maqsadga xizmat qiladigan tartibda joylashishi, ularning tasvirdagi mezonini va muvofiqligi kompozitsiya deb ataladi.*

Kalit so'zlar: *Kompozitsiya va syujet, mavzu va g'oya, tematika, g'oyaviy-tematik, obraz.*

Аннотация. *Понятия сюжета и композиции. Расположение частей, образов и художественных средств в художественном произведении в порядке, который служит определенной идейной цели, их критерии и сочетаемость в образе называется композицией.*

Ключевые слова: *Композиция и сюжет, тема и идея, тематика, идейно-тематика, образ.*

Annotation. *Concepts of plot and composition. The arrangement of parts, images and artistic tools in a work of art in an order that serves a certain ideological purpose, their criteria and compatibility in the image is called composition.*

Key words: *Composition and plot, theme and idea, thematic, ideological-thematic, image.*

Kompozitsiya asosiy badiiy vositalardan biri bo'lib, u yozuvchining g'oyaviy maqsadi asosida tanlangan hayotiy voqea-hodisalarni tasvirlashga, personajlarning o'zaro aloqa va munosabatlarini izchil bayon etishga xizmat qiladi. Agar asarda yozuvchi maqsadi, g'oyaviy pozitsiyasi izchil va aniq bo'lmasa, kompozitsiyasi mukammal chiqmaydi. Shuning uchun badiiy asardagi har bir detal, epizod yoki vosita doim biror narsaga xizmat qiladi, bir-biri bilan uzviy bog'langan bo'ladi. Ayniqsa, asar kompozitsiyasida materiallarning izchillik bilan joylashtirilishi muhim ahamiyatga egadir. Materiallarning joylashtirilishini bilish esa yozuvchining badiiy mahoratini bilishga yordam beradi. Badiiy asarda

materiallarning izchillik bilan tartibli joylashtirilishidan tashqari, ularning hajmiga ham ahamiyat beriladi. Badiiy asarda ayrim materiallar asosiy, ayrimlari ikkinchi darajali planda beriladi, ba'zi obrazlarning tashqi qiyofasi, o'y-fikr va his-tuyg'ulari, yashash sharoitlari batafsil, ba'zilariniki esa qisqa yoritiladi.

Epik asarlarda materialni qismlarga bo'lish prinsipi muhim o'rin tutadi. Ko'pgina epik asarlar qismlarga, qismlar esa, o'z navbatida, yana bilimlarga ajraladi. Albatta, yozuvchi materialni qism va bo'limlarga bolishda ma'lum bir maqsadni ko'zda tutadi. Asarni qism va bo'limlarga bo'lish masalasi avtorning turmush hodisalarini aks ettirish xarakteriga, asarning janr xususiyati va unda qo'yilgan problemaga, yozuvchining badiiy uslubiga bog'liqdir. Chunonchi, «Qutlug' qon» romanining kompozitsiyasi uning mazmuniga mos bo'lib, Oybekning yuksak badiiy mahorat egasi ekanligidan dalolat beradi. «Qutlug' qon» o'n sakkiz bobdan iborat. Har bobning o'zi hikoya va epizodlardan tashkil topgan hamda g'oyaviy mazmuni jihatidan o'zaro uzviy bog'langan.

Poetik, epik va dramatik asar kompozitsiyasi bir-biridan farq qiladi. Alisher Navoy «Farhod va Shirin» dostonida o'zi yashagan davr-XV asr hayoti lavhalarini aks ettirar ekan, unda xalqning tinchlik, farovon turmush, obodonchilik haqidagi orzu-umidlarini ifodalash uchun dostonni kirish qismidan tashqari 53 bobga ajratadi. Bu boblar bir-biri bilan uzviy bog'lanib, bir butunlikni tashkil etadi. Shoir bu boblarda Farhod va Shirinning boshidan kechirgan sarguzashtlarini, hayoti va ezgu niyat yo'lida olib borgan kurashlarini yoritish bilan dostonning g'oyaviy mazmunini ochadi. Natijada doston syujeti murakkab, tematikasi keng va mazmuni rang-barang asar bo'lsa ham, uning kompozitsiyasi asar syujeti qurilishining izchilligini ta'minlagan.

Shunday qilib, kompozitsiya asar mazmunini eng mukammal tusda reallashtiruvchi shakliy kategoriya bo'lib, ijodiy metod, adabiy yo'nalish, oqim va ularga xos ijod prinsiplari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Shu nuqtai nazardan hozirgi adabiyotga nazar tashlasak, kompozitsiya tushunchasi bir qancha usul va vositalar hisobiga boyidi. Masalan, hozirgi adabiy asarlar qurilishida qo'llaniladigan avtor xarakteristikasi, ichki va tashqi monolog, dialog, xotira, lirik

chekinish, ruhiy iztirob, tush ko'rish, o'z-o'zini baholash kabi usullar shular jumlasidandir.

Badiiy asarlarning bevosita mazmunini tashkil etgan, o'zaro bog'langan va rivojlanib boruvchi hayotiy voqyealar sistemasi syujet deb ataladi. Syujet xarakter bilan uzviy bog'liq bo'lib, badiiy ijodda muhim o'rin tutadi. Syujet badiiy ijodning barcha tur va janrlarida mavjud. Syujet xarakter bilan voqyealar o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi. Haqiqatdan, syujet personajlar harakati tufayli shakllanadi. Se'riy asarda, ayniqsa, kichik she'riy asarda syujet prozaik asarga qaraganda yashirinroq bo'ladi.

Syujet ekspozitsiya, tugun, voqyealar rivoji, kulminatsiya va yechim kabi elementlardan tashkil topadi. Bularning hammasi badiiy asar syujetining tarkibiy qismlari bo'lib, asar kompozitsiyasida muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: O'zbekistan, 2017. - 488 b.
2. Mirziyoev SH.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.- T.:O'zbekiston, 2017.-104 b.
3. Mirziyoev SH.M. Erkin va farovon, demokratok O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. - T.: O'zbekiston, 2016. - 56 b.
4. Bivalseva M.V. Illyustriruem skazki s radostyu. / "Nachalnaya shkola". №1 —2003. S. 59-62.
5. Vilde T.N. Illyusgirirotanie narodnix skazok na urokax tematicheskogo risovaniya / "Nachalnaya shkola". №1 — 2003. S. 57 - 59.
6. Golubeva I. Kniga i obraz. Formirovanie individualnogo xudojestvennogo yazja / jurnal "Iskusstvo v shkole". 2009. № 3. S. 14 - 18.
7. Ibragimov A., Sulaymonov A. Kitobat san'atiga oid terminlarning izohli-illyustrativ lug'ati. - Toshkent: "Fan", 2007. - 80 b.
8. Kamoliddin Behzod. Albom. Tuzuvchilar: E.Ismoshyuva, 3. Rahimova. -

Toshkent: “San’at” nashriyoti, 2000. -40 b.

9. Madraimov A. O‘zbekiston miniatyura san’atini o‘rganish muammolari / J. “San’at”. 2015,2-son. B.25-27.
10. Jirnov A.D. Iskustvo parkostroeniya. L’vov,1977.